

ՕՐՈՒԱՆ ԳԻՐՔԵՐ – ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ
LES LIVRES DU JOUR – RECENSIONS

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՏԼԱՍ, Ա., «Գեղեցիայի եւ փար-
տեսագիտութեան կենտրոն» ՊՈԱԿ, «Տիգրան մեծ», Երեւան
2007, 232 էջ:

2007 տարուան ամենամեծ նուէրը համայն հայութեան, որ
կրնայ պատիւ բերել ամէնէն յառաջացած պետութեան մը աշ-
խարհագրական հիմնարկին:

«Հայաստանի ազգային Ատլասը» ունի նախընթաց մը, լոյս
տեսած 1961ին 25.000 տպաքանակով (5 հազարը ռուսերէն)
Մինսկի (Բելառուս) քարտէսագրական տպարանէն, 115 էջերու
մէջ տեղադրուած, շուրջ 150 գունաւոր քարտէսներէ բաղկացած
34x35 սմ չափերով, որ ատենին իր գիտական եւ պատրաստու-
թեան լրջութեան համար ստացաւ պետական բարձրագոյն մրցա-
նակ (լենինեան): Բաժնուած էր հինգ հիմնական մասերու (նե-
րածական, բնական պայմաններ, բնակչութիւն, տնտեսութիւն եւ
պատմութիւն) եւ իր բովանդակութեամբ եւ մեթոտաբանական
մօտեցումներով օրինակ ծառայեց նմանատիպ ատլասներու
տարբեր երկիրներու եւ հանրապետութիւններու համար:

Այս նոր ատլասը ունի հիմնական առաւելութիւններ:

Ամբողջութիւնը, պատրաստուած Ատլասի գլխաւոր խմբա-
գիր՝ Մանուկ Վարդանեանի նախագահութեամբ, գործն է Հա-
յաստանի աշխարհագրագէտներու, տպուած է Հայաստանի մէջ,
եւ մանաւանդ ներառած է Արցախը իր ազատագրուած տա-
րածքներով, որպէս Հայաստանի Հանրապետութեան անբաժան
մասնիկ:

Առաջին հատորին մէջ զետեղուած են 250 քարտէսներ եւ
ընդարձակ գրութիւններ, հինգ հիմնական բաժիններէ կազ-
մուած.

Ա. - Ընդհանուր ակնարկ

Բ. - Բնութիւն

Գ. - Բնակչութիւն

Դ. - Տնտեսութիւն եւ տարածքային միաւորներ

Ե. - Արցախի Հանրապետութիւն

Հատորի քարտէսները 65 մասնագէտներու կը պարտինք եւ որպէս հիմնական չափ գործածուած են՝

1:300.000, 1:750.000, 1:1.000.000 եւ 1:1.500.000:

Շատ կարեւոր նորութիւններ են քարտէսներուն ընկերացող գիտական, աշխարհագրական նկարագրութիւնները, բացատրական յօդուածները, արբանեակային եւ պարզ գունաւոր լուսանկարները, պատրաստուած գծագրութիւններն ու զանազան բացատրական աղիւսակները:

Երկու էջերու մէջ տրուած ընդարձակ ներածականը, պատմականը կ'ընէ հայ քարտէսագրութեան:

Հայերէն առաջին քարտէսները ստեղծուած են Զ.-Է. դարերուն: Ափսոս որ մեզի չէ հասած Անանիա Շիրակացիի վերագրուած «Աշխարհացոյցը», որ բանասէրներու կարծիքով Հայաստանի եւ այդ ժամանակաշրջանին յայտնի աշխարհին՝ 15 քարտէսներու ամփոփ ժողովածու մը եղած պէտք է ըլլայ:

Մեզի հասած են հայերէն հին քարտէսներու նմոյշներ եւ պատառիկներ զանազան թանգարաններու եւ մատենադարաններու հաւաքածոներու մէջ պահուած:

Հայերէն առաջին տպագիր քարտէսը լոյս տեսած է 1695ին Ամսթերտամի մէջ Ղուկաս Վանանդեցի Նուրիջանեանի ջանքերով եւ արդէն կը ներկայանայ բարձր որակով:

Մխիթարեան Միաբանութեան հիմնադրութեամբ (1700), որու առաքելութեան կորիզը կը կազմէ հրատարակչութիւնը՝ Ս. Ղազարի վանքին մէջ կը ստեղծուի պղնձափորագրութեան արուեստի գործունէութիւն մը Հ. Իգնատիոս եւ Հ. Զաքարիա միաբաններու ջանքերով եւ արդէն 1751ին լոյս կը տեսնէ «Պատկեր բովանդակ աշխարհին Հայաստանեայց» ապա «Աշխարհացոյց Հայաստանեայց ըստ հին եւ նոր Աշխարհագրաց», գործ՝ Հ. Իգնատիոս վրդ. Խաչատուրեանի: 1778ին դարձեալ Ս. Ղազարի մէջ լոյս կը տեսնէ «Աշխարհացոյց Հայաստանեայց» չքեղ եւ մեծղի հատորը որ մեծագոյն պարծանքն է ԺԸ. դարու հայկա-

կան քարտէսագրութեան. ան ճոխացած է զանազան դրօշակներով, գէնքերով, հոն է Հայկ իր աղեղով, Արամ ձեռքին բռնած Հայաստանի քարտէսը, Մեծն Տիգրան արքունի մականով եւ Տրդատ Հայոց արքան:

1784ին Ս. Ղազարի մէջ կը յայտնուի բացառիկ տաղանդով օժտուած միաբան մը՝ Հ. Եղիա Էնտաղեան. անոր փորագրած զոյգ քարտէսները 1785ին, Պոլիս հասնելով ամէնուն հիացմունք կը պատճառեն: Իրեն կը պարտինք բազմաթիւ փորագրութիւններ (Ասիա, Եւրոպա, Աֆրիկէ, Ամերիկա) եւ յատկապէս քարտէսը «Լայնածաւալ Տէրութեան Օսմանցոցն», աւարտած 1787ին: 34ամեայ Հ. Եղիա Էնտաղեանի մահով (†1789) հայ քարտիսագրութիւնը մեծ տաղանդ մը կը կորսնցնէ:

ԺԸ. դարի վերջաւորութեան (1791)՝ Մխիթարեանները երկու քարտէսներ եւս կը հրատարակեն.

«Աշխարհացոյց տախտակ Սեաւ ծովու եւ շրջակայիցն» եւ «Աշխարհացոյց տախտակ Նեղուցին Կոստանդինուպոլսոյ»:

Յաջորդ տարիներուն նոր ատլասներ կը տպագրուին, «Աշխարհացոյց տախտակներ», բաղկացած 21 քարտէսներէ (1860, Վիէննա), «Համատարած աշխարհագրութիւն» 12 քարտէս (1862, Վենետիկ, Փարիզ), դպրոցական ատլասներ, եւ այլն:

Խորհրդային տարիներուն քարտիսագրութիւնը ստացած էր պետական կարգավիճակ, կեդրոնանալով յատուկ տեսչութեան մը մէջ որ կոչուեցաւ «Գէոդեզիայի եւ քարտիսագրութեան Գլխաւոր Վարչութիւն» (ԳՔԳՎ):

Սկզբնական տարիներուն քարտէսներն ու ատլասները կը թական նպատակներու կը ծառայէին: Այսպէս՝ Թիֆլիսի մէջ հայերէնով տպուած Էլիբէկեանի «Դպրոցական ատլաս»ը 1928ին որ ունեցաւ մի քանի հրատարակութիւններ (1929, 1932, 1934):

Միայն Հայաստանի Գիտութիւններու Ակադեմիայի հիմնադրութիւնը (1943), պատճառ եղաւ որ աշխուժանայ թեմադրիկ քարտէսներու (բուսաբանութեան, երկրաբանական, մթնոլորտի, եւն.), ստեղծումը Հայաստանի տարածքին:

1950 թուականէն սկսած Հայկական համալիր ատլասի մշակման աշխատանքները կը կեդրոնանան Հայաստանի Գիտական Ակադեմիայի մօտ որու երկրաբանական ճիւղին մէջ կը ստեղծուի «Աշխարհագրական բաժին»:

«Հայկական ՍՍՌ Ատլաս»ի աշխատանքները կ'աւարտին 1958-60 տարիներուն եւ քարտէսներու կազմումը, ձեւաւորումը եւ տպագրութիւնը կ'իրականացուին 1961ին Մինսկի մէջ (Բելաւուս)։ Ղա Խորհրդային Հայաստանի առաջին համալիր աշխարհագրական ատլասն էր։

Յետագայ տարիներուն լոյս կը տեսնեն «Հայկական ԽՍՀ աշխարհագրական դպրոցական ատլասը» (1976) եւ «Հայկական ԽՍՀ գիւղատնտեսութեան ատլասը» (1984), որ բաղկացած է 346 քարտէսներից եւ բացատրական յօդուածներէ, 190 էջի մէջ ամփոփուած, 40x30 չափի։

1986ին լոյս կը տեսնէ «Հայկական ԽՍՀ հողային կադաստրի ատլասը» (ռուսերէն) բաղկացած 64 գունաւոր քարտէսներից, բազմաբնոյթ տուեալներով օժտուած, սահմանուած մասնագէտներու եւ գիտական աշխատողներու։

1990ին կը հրատարակուի՝ դարձեալ ռուսերէն «Հայկական ԽՍՀ հողերի ատլասը» բաղկացած 49 գունաւոր քարտէսներից եւ 20 բացատրական էջերէ, Հայաստանի 37 վարչական շրջաններու հողային բնութագրութեան նուիրուած։

Անկախութեան (1991) առաջին տարիներուն, տնտեսական ճգնաժամային պայմաններու տակ, քարտիսագրական աշխատանքները կանգ կ'առնեն։

1998ին ռուսերէնով լոյս կը տեսնէ «Հայաստանի բժշկական կոլոգիական ատլաս»ը 106 քարտէսներից եւ յօդուածէ բաղկացած եւ հրապարակուած Մոսկուայի «Մեդիցինա» տունէն։

2003ին Երեւանի մէջ լոյս կը տեսնէ «Աշխարհը եւ Հայաստանը» եւ 2004ին «Հայաստանի պատմութիւն Ա. մաս», դարձեալ Երեւանի մէջ նախաձեռնութեամբ հայ-բրիտանական Մակմիլան Արմենիա» համատեղ ձեռնարկութեան։

«Հայաստանի Ազգային Ատլասը» լոյս տեսած 2007 տարուան առաջին օրերուն, մանրամասնօրէն կը հայեւացնէ Հայաստանի մէջ կատարուած ընկերային եւ քաղաքական փոփոխութիւնները, տեղի ունեցած 1961ին լոյս տեսած «Հայկական ԽՍՀ առաջին համալիր ատլասի» ընծայումէն ի վեր եւ հայ քարտիսագրութեան ուսումնասիրութիւններու նուաճումները, շարունակելով եւ զարգացնելով հայ քարտիսագրութեան դարաւոր ականդութիւնը։

Նոր հատորը կը բացուի զոյգ էջերու վրայ Աշխարհի քաղաքական քարտեզով, ապա դարձեալ զոյգ էջերով տրուած է Առաջաւոր Ասիոյ քաղաքական քարտեզը, որուն կեդրոնը գրաւած է Հայաստանի Հանրապետութիւնը Արցախով եւ ազատագրուած տարածքներով: Կը յաջորդէ «Հայկական լեռնաշխարհ»ը զոյգ էջերով եւ այնուհետեւ իրարու կը յաջորդեն Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Արցախի նուիրուած գունաւոր մասնագիտական քարտէսներու շարք մը որոնցմէ չլիտի ներկայացնեմ միայն նուազ մասնագիտական բայց հետաքրքրութիւն արթնցնող էջերը:

Էջ 30ի վրայ տրուած է, օրինակի համար 1988ի Սպիտակի երկրաշարժի պատճառած ցնցումներու քարտեզը որ հասած է մինչեւ Սեւանի հիւսիսային աւազան եւ ամբողջ Արարատեան դաշտ՝ ուժգնութիւններու աստիճանաւորումով: Յաջորդ էջին մէջ քարտեզը թուականներով ցոյց կու տայ անցեալի եւ նոր ժամանակներու Հայկական լեռնաշխարհի երկրաշարժները:

Հայաստանի հողամասը յայտնի է իր սահանքային երեւոյթներով եւ 38րդ էջը մանրամասնօրէն կը խօսի այդ մասին:

Հայաստան հարուստ է օգտակար հանածոներով, եւ 39րդ էջը ցոյց կու տայ թէ ո՛ր կը գտնուին տրաւերտենի (կրաքար), մարմարի, դոլոմիտի, կաւի, ցեւիտի, հրակայուն ապարի, փիրոլզի, գաճի, քուարցիտի, դիատոմիտի, կրանիտի, հանքաներկի, պազալտի, պեմզայի, պեռլիտի, օբսիտիանի, տուֆի, ֆոսֆորիտի եւն. հանքերը եւ բոլոր մետաղային հանածոներու տեղերը, որոնցմով հարուստ է մեր երկիրը (երկաթ, մանգանեզ, քրոմ, դիւդան, պղինձ, մոլիբդէն, ոսկի, նիքէլ, կոբալտ, կապար, մականեզիում, սնդիկ, եւն...):

Ապա տրուած են հանքային ջուրերու աղբիւրներու քարտէսը (էջ 41) որոնց թիւը 113ի կը հասնի:

Արեգակնային ճառագայթումի հաշուեկշիռի եւ օդի ջերմաստիճանի օրերու մասին տեսնել 45-56:

Մասնաւոր քարտէսներ նուիրուած են, որպէս նորութիւն, այլընտրանքային ելեկտրական աղբիւրներու (արեգակնային, երկրաջերմային, հողմային), էջ 64:

Շատ հետաքրքրական եւ մանրամասնօրէն տրուած են (66-69) տեղեկութիւններ ջրագրական ցանցերու եւ գետերու տարե-

կան միջին հոսքին, գարնանային վարարումներուն եւլն. մասին (66-73) ուր Սեւանայ լիճը առաջին տեղը կը գրաւէ (72 եւ 92):

Էջ 73ի քարտէսը մանրամասն ցոյց կու տայ գործող 39 ջրաեկտրակայաններու դիրքն եւ ուժականութիւնը եւ նախատեսուած 64 կայանները Հայաստանի, Արցախի, ներառեալ ազատագրուած հողերու տարածքին:

Էջ 74-77 տրուած են հողի վերածուող ապարներու եւ հողերու մաշումի մանրամասն քարտէսներ, որոնց կը յաջորդեն Հայաստանի բուսականութեան (էջ 78, 79) եւ վայրի օգտակար բուսատեսակներու քարտէսներ ուր առանձին տրուած են 37 տեսակ դեղաբոյսերու եւ 14 տեսակ սննդաբոյսերու անուններ:

Հայաստանի կենդանական աշխարհը լեցուն է անակնկալներով: Բազմաթիւ լեռնազնացութիւններուս ատեն, բարձրադիր վանքերու աւերակներու շուրջ յաճախ հանդիպած եմ գորշ արջերու, եղեգնակատուներու, կինճերու, օձի տեսակներու, սկիւռներու, անտառային կատուներու, մշակամուկերու, բայց չէի կրնար երեւակայել որ ներկայ Հայաստանի տարածքին կ'ապրին տակաւին ազնուացեղ եղջերու, ընձառիւծ, լուսան, շերտաւոր բորենի, ջրասամոյր, գորշուկ, ճահճակուղբ, եւ այլն (էջ 81, 82, 83):

Մեծ խնամքով տրուած են նաեւ հազուադէպ եւ անհետացող բուսատեսակներու (84), եւ կենդանիներու (85) քարտէսները:

Հայաստանի Ազգային Ատլասի հեղինակները տուած են մինչեւ իսկ զբօսաշրջիկութեան գոյութիւն ունեցող եւ ծրագրուած գօտիներու եւ կեդրոններու քարտէսը (էջ 88-89) ուր տեղ գտած են նաեւ գլխաւոր վանական համալիրները:

Չափազանց հետհաքրքրական բաժին մըն է երրորդը, որ ամբողջութեամբ նուիրուած է բնակչութեան (էջ 96-148):

Հոն կը խօսուի Արմենոյիտ մարդաբանական տիպարի (97) Հայ ազգային ԺԱ.-ԺԲ. դարերու տարածքներու (98), Կիլիկիայի եւ դրացի տարածքներու բնակչութեան ցեղային կազմը ԺԲ.-ԺԴ. դարերուն (99), օտար ցեղերու թափանցումը մինչեւ ԺԴ. դար (100), Հայերու արտագաղթը եւ Գ.-ԺԴ. դարերու հայ գաղթավայրերու ձեւաւորումը (101), մինչեւ ԺԷ. դար Հայերը պատ-

մական հողերու վրայ միակ գերիշխող տարր են (102), ԺԹ. դարի սկիզբին պահած են իրենց գերիշխող դիրքը եւ քիչ մը աւելի տարածուած (103), ռուս-օսմանեան պատերազմներու հետեւանքով (1826-29) պատմական հողերէն դէպի ռուսական հողեր եւ արեւմուտք կը գաղթեն 300.000 Հայեր, նոյնքան թիւով Հայեր կը կոտորուին Համիտեան կոտորածներուն (1895-96) եւ ԺԹ. դարու վերջաւորութեան հայ բնակչութեան տեղաբաշխումը արդէն արմատական փոփոխութիւններու կ'ենթարկուի (էջ 105):

Ի. դարի սկիզբները, մինչեւ համաշխարհային Ա. պատերազմ 4.5 միլիոն էր Հայերու թիւը որոնց 91 տոկոսը Օսմանեան հողի վրայ կ'ապրէր եւ մասամբ ռուսական հողերու: Հայկական վեց վիլայէթներու մէջ կը բնակէր Օսմանեան կայսրութեան Հայերու 60 տոկոսը (106):

էջ 107ի քարտէսը կու տայ Մեծ Եղեռնի աշխարհագրական հետեւանքները, ամենայն մանրամասնութեամբ եւ յաջորդ էջով սահմակեցուցիչ ամայութիւնը պատմական հողերուն 1926ին:

Նորութիւն մըն է 109 էջի քարտէսը որ մանրամասնօրէն կը ներկայացնէ 1921-1987 տարիներուն կատարուած զանգուածային հայրենադարձութեան պատկերը, երեք շրջաններու բաժնուած:

ա. (1921-36) ներգաղթած են 40.000 Հայեր եւ 7.000 անձ անհատական թոյլտուութեամբ:

բ. (1946-1950) ներգաղթած են շուրջ 120.000 հոգի, եւ 4.000 անձեր ալ անհատապէս:

գ. (1962-1987) անհատապէս ներգաղթած է 35.000 անձ:

էջ 110-111 տրուած է Հայաստանի բնակչութեան տեղաբաշխումը (1926ին) ուր հազիւ 5 քաղաք գոյութիւն ունի, մնացեալը գիւղական խիտ բնակչութիւն ցոյց կու տայ:

1939ին քաղաքներու բնակչութիւնը զգալի յաւելում կը կրէ եւ կ'աւելնան չորս նոր քաղաքներ եւ չորս աւաններ (112-3):

1959ին բազմաթիւ գիւղեր ջնջուած են քարտէսին վրայէն (պէտք է մոռնալ «Հայրենական պատերազմ» կոչուած աղէտին պատճառած շուրջ 300.000 զոհերն ու ցրուածները) (114-115):

Հետաքրքրական է նկատել եւ նկատել տալ որ Արցախի բնակչութեան 9,4 տոկոս կազմող Ազերիները 1939ին, 13,8 տոկոսի կը բարձրանան 1959ին եւ մինչեւ 23 տոկոսի կը հասնին Ադրբեջանի «խնամքին» յանձնուած հայկական ինքնավար հանրապետութեան մէջ...

1970ին Հայերը կը կազմեն Հայաստանի բնակչութեան 88,6 տոկոսը, Ազերիները 6 տոկոս, մնացեալները Ռուս, Քիւրտ, եւն.:

1939ին Հայաստանի գիւղական բնակչութիւնը կը կազմէ երկրին 71 տոկոսը մինչ քաղաքայինը 29 տոկոս:

Քառասուն տարի յետոյ (1979) գիւղականը կը վերածուի 34 տոկոսի եւ քաղաքային բնակչութիւնը կը դառնայ 66 տոկոս:

Հայաստանի բնակչութեան նուիրուած վերջին ուսումնասիրութիւնը կը տեսնենք 122-123 էջերու քարտէսին վրայ որ կատարուած է 2001 թուականին. զգալի նորութիւն է տեսնել Լաչինի (Բերձոր) եւ Քարվաճառի շրջաններուն մէջ նորաստեղծ փոքր գիւղերու առատութիւնը:

2001ին Հայերը կը կազմեն բնակչութեան 97,9 տոկոսը իսկ քաղաքային բնակչութիւնը կը հասնի 64 տոկոսի եւ գիւղականը 36ի (էջ 122-123):

Կարեւոր նորութիւն է էջ 124ի քարտէսը որ կու տայ 1988-1990 տարիներուն հայ բնակչութեան բռնի տեղահանումները Ադրբեջանէն, որոնց թիւը կը գերազանցէ 400.000 եւ անոնցմէ 350.000ը ապաստան գտած են Հայաստանի եւ անկախացած Արցախի մէջ:

Ներկայիս Հայաստանի մէջ կը բնակին 80 ազգերու ներկայացուցիչներ, որոնց թիւը կը կազմէ 67.600 անձ, անոնց 60 տոկոսը եզդիտի են, 21,7 տոկոսը ռուս, 6,8 տոկոսը այլեւայլ, 5,1 տոկոսը ասորի, 2,4 տոկոսը ուկրաինացի, 2,2 տոկոսը քիւրտ, եւ 1,7 տոկոսը յոյն: Արցախի մասին տեղեկութիւններ չեն տրուած (125):

էջ 126-131 կը խօսուի բնակչութեան թիւի շարժընթացին, սեռային եւ տարիքային կազմին, քաղաքային եւ գիւղական բնակչութեան մասին:

Ամբողջական երկու էջերու մէջ (132-133) տրուած է Հայերու տեղաբաշխումը երկրագունդին վրայ: Այսպէս կ'իմանանք որ ամենամեծ թիւով Հայերով բնակուած երկիրը Ռուսաստանն է (2.200.000), ապա կու գան Միացեալ Նահանգները (1.200.000),

հուսիս ֆրանսյան (4.5-5 հարիւր հազար), Ուկրաինա (130.000), Լեհաստան (120.000), Պոլիկարիա (50.000), Բելառուս (30.000), Ուզբեկիստան (70.000), Ղազախստան (25.000), Թուրքմենիստան (22.000), Վրաստան (350 հազար), Իրան (80.000), Թուրքիա (80.000), Յունաստան (45.000), Հունգարիա (15.000), Անգլիա (16.000), Գերմանիա (30.000), Չեխիա (10.000), Սուրիա (70.000), Լիբանան (80.000), եւ այլն:

134, 135 եւ 136 էջերը կը խօսին բնակչութեան ազգային կազմին, կրթական մակարդակին, եւ ազգագրական մարզերու մասին:

Հայաստանի կրթական աշխարհի բնակչութիւնը կազմուած է 2 միլիոն 922.500 անձերէ, որոնցէ 31 տոկոսը ունի ընդհանուր միջնակարգ մակարդակ, 15 տոկոսը միջին մասնագիտական, 15 տոկոսը ընդհանուր տարրական, 14 տոկոսը բարձրագոյն, 12 տոկոսը ընդհանուր հիմնական, 8 տոկոսը տարրական կրթութիւն չունի, 3 տոկոսը նախնական մասնագիտական, 2 տոկոսը թերի բարձրագոյն:

Էջ 137ով կը սկսի նոր բաժին մը նուիրուած Երեւանի մինչեւ էջ 140: 141-143 էջերը նուիրուած են Մարզային կեդրոններու (Ստեփանակերտ, Գիւմրի, Վանաձոր, Հրազդան, Գաւառ, Իջեւան, Եղեգնաձոր, Աշտարակ, Արմաւիր, Արտաշատ, Կապան):

Էջ 144-148ի մէջ տեղ գտած են Հայաստանի պատմական մայրաքաղաքները՝ Վան, Արմաւիր, Երուանդաշատ, Արտաշատ, Տիգրանակերտ, Վաղարշապատ, Դուին, Բազարան, Շիրակաւան, Կարս եւ հուսկ Անի:

Հատորին չորրորդ բաժինը (էջ 150-201) ամբողջութեամբ նուիրուած է տնտեսութեան, իր բոլոր ենթակառոցներով (եւելստրական ուժ, մետաղաձուլութիւն, քիմիական արդիւնաբերութիւն, մեքենաշինութիւն, շինանիւթեր, սնունդ, գիւղատնտեսութիւն, հողային ֆոնտ, ոռոգման համակարգ, խաղողագործութիւն, պտղաբուծութիւն, ցորեն, գետնախնձոր, բանջարներ, անասնաբուծութեան բոլոր տեսակները, փոխադրական համակարգ,

առողջապահութիւն, զբօսաշրջիկութեան կեդրոններ, տնտեսական արտաքին կապեր, գիտութիւն եւն.: Մէկ խօսքով նկատի առնուած են երկրին տնտեսութեան բոլոր ենթակառոյցները մամբամասնօրէն:

Զբօսաշրջիկութեան նուիրուած քարտէսէն (196-197), հաճոյքով կ'իմանանք որ ԻՒՆԷՍԿՕ-ի «Համաշխարհային ժառանգութեան» ցանկին մէջ կը գտնուին՝

1. «Էջմիածնի եկեղեցիներ, Զուարթնոցի հնագիտական վայր»,
2. «Հաղբատ-Սանահին վանական համալիր»,
3. «Գեղարդ»,
4. «Գնիշիկաձորի մշակութային հողատարածք» (ներկայացուած հաստատման):

Արտաքին տնտեսական կապերու բաժինն ալ (200-201) բաւական անակնկալներ կրնայ պարգեւել ուշադիր ընթերցողին:

Հայաստանի ներածումի-արտածումի ցանցը զգալիօրէն տարածուած է երկրագունդի բոլոր ցամաքամասերուն վրայ, սկսած Իսլանտայէն մինչեւ Նոր Զելանտա առեւտուր կ'ընէ մեր փոքր բայց ուժեղ Հայրենիքը:

Հայաստանի Ազգային Ատլասի հինգերորդ եւ վերջին բաժինը նուիրուած է Հայաստանի տասը վարչական տարածքային առաւել Արցախի հանրապետութեան կառուցուածքներուն:

Ա. Առաջինը Արագածոտնի մարզն է (էջ 206) որուն տարածքն է 2.753ք.քմ., կեդրոն ունենալով Աշտարակ քաղաքը. մարզի բարձրագոյն կէտը 4.000մ. է եւ ամենացածը՝ 980: Ունի 139.500 բնակիչ (2006), 114 համայնք, 117 գիւղ եւ 3 քաղաք. 164 կրթական հիմնարկ, 112 մշակութային, 44 արդիւնաբերական ձեռնարկ եւ 37.161 գիւղացիական տնտեսութիւն:

Բ. Արարատի մարզ: 2.096ք.քմ., կեդրոնը՝ Արտաշատ քաղաքը. բարձրագոյն կէտը 3.443մ. (Գեղասար լեռ), ամենացածը՝ 800մ., 274.200 բնակիչ (2006), 97 համայնք, 94 գիւղ եւ 4 քաղաք. ունի 206 կրթական հիմնարկ, 101 մշակութային, 6 արդիւնաբերական ձեռնարկութիւն եւ 53.470 գիւղացիական տնտեսութիւն (էջ 208):

Գ. Արմաւիրի մարզ: 1.242 ք.քմ. կեդրոնը՝ Արմաւիր քաղաքը: Բարձրագոյն կէտը 1310մ. եւ ամենացած կէտը 830մ., 279.200 բնակիչ (2006), 97 համայնք, 95 գիւղ եւ 3 քաղաք, 203 կրթական եւ 109 մշակութային հիմնարկներ: 39 արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններ եւ 50.332 գիւղական տնտեսութիւն:

Դ. Գեղարքունիքի մարզ: 5.348 ք.քմ, մարզային կեդրոնը Գաւառ քաղաքը, բարձրագոյն կէտը՝ 3.597մ. (Ափղահակ լեռ), ամենացածը՝ 1.750մ.: 2006ին ունէր 239.400 բնակիչ, 92 համայնք, 5 քաղաքներ եւ 93 գիւղեր: 202 կրթական եւ 126 մշակութային հիմնարկ, 47 արդիւնաբերական ձեռնարկ եւ 52.120 գիւղական տնտեսութիւն:

Ե. Լոռիի մարզ: 3.789 ք.քմ., կեդրոնը՝ Վանաձոր քաղաքը, բարձրագոյն գագաթը՝ 3.196մ. (Աչքասար լեռ) եւ ամենացածը՝ 540մ.: 283.400 բնակչութիւն, 113 համայնք, 122 գիւղ եւ 8 քաղաք: 263 կրթական եւ 117 մշակութային հիմնարկ, 88 արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններ եւ 32.542 գիւղական տնտեսութիւն:

Զ. Կոտայքի մարզ: 2.089 ք.քմ., կեդրոն ունենալով Հրազդան քաղաքը: Բարձրագոյն գագաթը Ափղահակ լեռ՝ 3.597մ., ամենացածը՝ 1.140մ.: 275,700 բնակիչ (2006), 67 համայնք, 62 գիւղ եւ 7 քաղաք: 187 կրթական եւ 84 մշակութային հիմնարկ, 135 արդիւնաբերական ձեռնարկութիւն եւ 37.611 գիւղական տնտեսութիւն:

Է. Շիրակի մարզ: 2.681 ք.քմ.: Կեդրոնը՝ Գուճալի քաղաք. բարձրագոյն գագաթը Արագած լեռ 4.090մ. եւ ամենացած կէտը 1.320մ.: 281.400 բնակիչ, 119 համայնք, 128 գիւղ եւ 3 քաղաք: Կրթական 261 եւ մշակութային 140 հիմնարկներ, 95 արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններ եւ 28.151 գիւղացիական տնտեսութիւն:

Ը. Սիւնիքի մարզ: Տարածութիւն 4.506 ք.քմ., մարզային կեդրոնը Կապան քաղաքը, բարձրագոյն գագաթը՝ Կապուտջուղ լեռը 3.904մ., եւ ամենացած կէտը 370մ.: 153.000 բնակչութիւն (2006), 109 համայնք, 127 գիւղեր եւ 7 քաղաքներ: 207 կրթական եւ 151 մշակութային հիմնարկներ, 55 արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններ եւ 13.023 գիւղական տնտեսութիւն:

Թ. Վայոց Ձորի մարզ: 2.308 ք.քմ., կեդրոնը՝ Եղեգնաձոր քաղաքը, բարձրագոյն կէտը՝ Վարդենիս լեռը՝ 3.522մ., եւ ամենացածը՝ 955մ.: Բնակչութիւն՝ 55.800 անձ (2006), 44 համայնք,

52 գիւղ եւ 3 քաղաք: 79 կրթական եւ 51 մշակութային հիմնարկներ, 37 արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններ եւ 12.826 գիւղական:

Ժ. Տաւուշի մարզ: 2.704ք.քմ, կեդրոնը՝ Իջեւան քաղաքը: Բարձրագոյն կէտը 2.993մ. (Մուրղուզ լեռ), ամենացածը՝ 379մ.: Բնակչութիւն՝ 134.400 անձ, 62 համայնք, 60 գիւղեր եւ 5 քաղաք: 151 կրթական եւ 76 մշակութային հիմնարկներ, 46 արդիւնաբերական ձեռնարկ եւ 21.938 գիւղացիական տնտեսութիւն:

ԺԱ. Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետութիւն: Տարածութիւն՝ 10.129ք.քմ., մայրաքաղաք՝ Ստեփանակերտ, 2005ի մարդահամարով՝ 146.600 բնակիչ, որոնցմէ 70.100 արու եւ 76.500 իգական սեռի պատկանող. բնակչութեան խտութիւնը 14 մարդ 1ք.քմ.-ին. ունի 7 շրջան (Ասկերան, Հադրութ, Մարտակերտ, Մարտունի, Շահումեան, Շուշի, Քաշաթաղ, Ստեփանակերտ): Համայնքներու թիւն է 277: Ունի 10 քաղաք, որոնց բնակչութեան թիւն է 79.500 հոգի: 381 գիւղ 67 հազար 100 բնակչութեամբ եւ 267 գիւղական համայնքներ:

Հայաստանի Ազգային Ատլասի այս հինգերորդ մասով (էջ 204-229) կը փակուի սոյն հրաշալի հատորը, որ իսկապէս պատուաբեր աշխատասիրութիւն մըն է, գիտական շատ լուրջ մօտեցումով ձեռնարկուած եւ անբացատրելի լաւատեսութիւն կ'արթնցնէ մեր մէջ, 15 տարի անկախութեան ձեռքբերումէն վերջ, կարծէք վերահաս գարնան հետ, մեր անցեալի գիտական այնքան պանծալի աշխարհը սկսած է ծիլեր արձակել եւ նորանոր յոյսեր ներշնչել: